

HADİS METİNLERİNDE RİVÂYET FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ *

Prof. Dr. Şeref Mahmud el-Kudât
Ürdün Üniversitesi Öğretim Üyesi

çev. Yrd. Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
ferhatgokce@hotmail.com

Salât ve selâm risâleti tebliğ eden ve emaneti yerine getiren peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.), onun âline ve bu emaneti muhafaza edip kendisinden sonrakilere ulaştıran ashâbının üzerine olsun.

Hız. Peygamberin hadislerini mütalaa edenler yaygın ve geniş bir olguyla karşılaşır ki bu, "hadislerdeki rivâyet farklılıkları" olgusudur. Hadislere ilişkin araştırma yapanlar meşhur "و في رواية كذا : *bir rivâyette ise şu şekildedir*" ifadesiyle çokça karşılaşır.

Uzman olmayan bazı kimseler ise bunun muhaddislerin rivâyetlerinde zaptlarının bulunmadığına delil olduğunu zannederek hadislere karşı bir şüphe meydana getirmiş ve insanları hadise bağlılıktan yüz çevirtmeye yöneltmişlerdir. Biz bu olgunun araştırma ve incelemeyi gerektirecek çeşitli sebeplerinin olduğunu biliyoruz. Ancak gerek önceki âlimlerin gerekse muâsır âlimlerin bu konuya ilişkin eser telif ettiklerini bilmiyoruz. Her ne kadar bazı âlimler, kitaplarının çeşitli yerlerinde özellikle hadis şerh ederken ve hadis rivâyetlerini karşılaştırırken bazı sebeplerden bahsetmiş ve bu rivâyetlerle uyumlu görüşler zikretmişlerse de hadislerdeki rivâyet farklılığı olgusuna yönelten bu sebeplerin kökenlerine inmeye kalkışan birine rastlamadık.

İşte bu yüzden bu sebeplerin müstakil bir çalışmada bir araya getirilmesinin faydalı olacağını düşündük, bu konuda dağınık halde bulunan âlimlerin sözlerinden bulduklarımızı bir araya getirmeye başladık. Daha sonra bunlara hadis araştırmalarımız esnasında karşılaştığımız başka sebepleri de ekledik. Öyle ki tüm bu sebepleri

---

* Şeref Mahmûd el-Kudât, Emîn Muhammed el-Kudât, "Esbâbu Taaddudi'r-Rivâyât fi Mutûni'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf", *Mecelletu Dirâsât*, Ürdün Üniversitesi, Dâru'l-Furkân, Amman, 1999.

veya en azından büyük çoğunluğunu bir araya getirdiğimizi düşünüyoruz. Tüm bu sebeplerden her birinin araştırmayı uzatmayacak kadarıyla bir veya iki örnekle ilişkisini kurduk.

Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, “rivâyetlerin farklılığı” konusu zannedildiği gibi “muhtelifu’l-hadîs” ilmi içerisinde mütalaa edilemez. Bu ikisi arasındaki farklılık birkaç yöndendir:

1. Zâhiren de olsa manâda herhangi bir teâruz bulunmaksızın rivâyet lafızları farklılaşabilmektedir. Muhtelifu’l-hadîs’te ise zâhirde de olsa teâruzun bulunması gerekir.
2. Muhtelifu’l-hadîs, hadis hakkında yanlış bir anlaşılmasından ortaya çıkmış ve buradaki sorun hadisleri arasındaki uyumun sağlanması olmakla birlikte, rivâyet farklılıklarında durum böyle değildir. Buradaki mesele hadisin yorumu ve anlaşılmasına dayalı değildir.
3. Muhtelifu’l-hadîs genellikle bir hadisle bir başka hadis veya hadisle bir âyet, hadisle akıl veya his arasında meydana gelmektedir. “Rivâyet farklılığı” ise genellikle hadis rivâyetinin bizzat kendisinde olur.

Böylece bazı yönlerden ortak noktaları bulunmakla birlikte bunlar iki ayrı ilim olarak anlaşılır.

Bu araştırmanın konusunun hadis metinlerindeki rivâyet farklılıkları olduğunu, araştırmanın uzamaması için senetlerdeki rivâyet farklılıklarına girmeyeceğimizi belirtmemiz gerekir. Bu yüzden şayet bir hadisin mahreci (çıkış kaynağı) farklı olup birden fazla sahâbî tarafından rivâyet edilmişse de biz bunu bir hadis olarak değerlendireceğiz.

Rivâyet farklılığına dair yer vereceğimiz her sebepten sonra bu sebep için rivâyet farklılığı hükmünü de zikredeceğiz. Bu, kabul ve red bakımından hadislerin hükmü hakkında âlimlerin göstermiş olduğu sürekli devam eden titiz incelemelerinden sahih bir sonuç çıkması içindir. Bununla Müslümanlar akîde ve teşrîin ikinci kaynağına güven duyacak böylece sünneti öğrenme, anlama ve tatbik etmeye, Allah Teâlâ’nın “*Resûl size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının*”¹ âyetine tutunmaya yöneleceklerdir.

Araştırma ve tetkiklerimizden sonra hadis metinlerindeki rivâyet farklılıklarının iki ana kısma² ayrıldığını gördük. Bu iki kısımdan her biri çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

¹ Haşr, 59/7.

² Nevevi, *el-Minhâc* isimli eserinde bu iki türe işaret etmiştir. Nevevî, *Şerhu Sahihi Muslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, I/168.

I. Hz. Peygamber'den Kaynaklanan Rivâyet Farklılıkları:

Rivâyet farklılıklarının bu türü Hz. Peygamber'in söz veya fiillerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Rivâyet farklılıklarının bu türü hadisi nakleden râviyle ilgili olmayıp şu kısımlara ayrılmaktadır:

A. Manânın Aynı, Lafızların Farklı Olması:

Resûlullah'ın (s.a.v.) hadisi iki defa veya daha fazla, çeşitli lafızlarla söylemesidir. Çünkü Hadîs-i Nebevî'nin manâsı Allah'tan olup lafızları Hz. Peygambere aittir. Manâyı ifade edecek lafızla, manâyı ifadelendirmek Hz. Peygambere aittir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ihtiyaç duyduğunda Müslümanlara öğretmek, onlara hatırlatmak için manâyı zikretmiş de olabilir. Bunların hepsinde manâ aynıdır. Eğer mana farklıysa bu başka bir kısma girer veya râviden kaynaklanmıştır.

Bunun örnekleri çoktur. Onlardan bazıları şu şekildedir:

1. Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: "Ben falan kimsenin namazı uzun kıldırması sebebi ile sabah namazına gelemiyorum" dedi. Ben Peygamber'in (s.a.v.) hiç bir konuşmasında o gündünden daha fazla sinirlendiğini görmedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "*Ey insanlar! Gerçekten içinizde nefret ettirenler var! Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin. Çünkü arkasında yaşlı olanlar, zayıf olanlar ve iş güç sahibi olanlar vardır.*"¹
2. Başka bir olay hakkında farklı bir rivâyet yer almaktadır. Osmân b. Ebi'l-Âs es-Sekaffî'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) kendisine: "*Kavmine imam ol*" demiştir. Osman dedi ki: "*Ey Allah'ın Resûlü! Ben kendimde bir şey hissediyorum*" dedim. Resûlullah (s.a.v.) "*yaklaş* " dedi ve beni huzuruna oturttu. Sonra avucunu göğsüme iki göğüs ucumun arasına koydu. Sonra bana: "*dön*" dedi. Bu defa avucunu sırtıma iki küreğimin arasına koyduktan sonra şöyle buyurdu: "*Kavmine imam ol! Her kim bir kavme imam olursa namazı hafif kıldırın! Çünkü içlerinde yaşlı olanlar, çünkü içlerinde hasta olanlar, çünkü içlerinde zayıflar ve çünkü içlerinde iş güç sahibi olanlar vardır. Biriniz namazını yalnız kıldığı zaman nasıl isterse öyle kılsın.*"²

Bu iki hadiste lafızlar birbirine yakındır. Olayların ise farklı olduğu oldukça açıktır. Lafızlardaki bu farklılık iki hadisin sıhhatine

¹ Muslim, *Salât*, 182, (had. no: 466), I/340.

² Muslim, *Salât*, 186, (had. no: 468), I/341-342.

bir etkide bulunmamakta, râvîlerinin zaptında şüpheye de götürmemektedir.

Konua İlişkin şu örnekleri de verebiliriz:

1. Ebû Zer'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bir gece dışarı çıktım. Baktım ki Resûlullah (s.a.v.) yanında hiç kimse olmadan tek başına yürüyor..Onunla birlikte bir müddet yürüdüm... dedim ki: “Ey Allah’ın peygamberi! Allah beni sana feda etsin. Taşlık yerin kenarında kiminle konuşuyordunuz. Size cevap veren bir kimseyi işitmedim.” Resûlullah şöyle buyurdu: *“Bu, Cibril’dir (a.s.). Harre’nin yanında bana geldi ve: “Ümmetini müjdele! Her kim Allah’a hiçbir şeyi ortak kılmayarak ölürse, cennete girer” dedi...”*¹
2. Ebû Hureyre’den gelen başka bir rivâyette o şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bir yolculukta beraberdik. Derken cemaatin yiyecekleri tükendi. Öyle ki Resûlullah (s.a.v.) onların yük develerinden bazılarını boğazlamayı düşündü...O zaman Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Allah’tan başka ilâh olmadığına ve kendimin Allah’ın resûlü olduğuma şehâdet ederim. Eğer bir kul bu iki şehâdet hususunda hiç bir şüpheye düşmeyerek bunlarla Allah’a kavuşursa mutlaka cennete girer.”* buyurdu.²
3. Ebû Hureyre’den gelen bir başka rivâyette ise o şöyle demiştir: Biz bir toplulukta Resûlullah’ın etrafında oturuyorduk. Ebûbekir ve Ömer de bizimle birlikteydi. Derken Resûlullah (s.a.v.) aramızdan kalktı gitti ve yanımıza dönmesi biraz gecikti...Daha sonra: *“Ey Ebû Hureyre!”* dedi ve bana ayakkabılarını vererek şöyle buyurdu: *“Şu iki tek ayakkabımı götür. Bu bahçenin arkasında kalbi kesin bir şekilde inanarak: ‘Allah’tan başka hiç bir ilâh yoktur’ diye şehâdet getiren her kime rast gelirsen onu hemen cennetle müjdele.”*³
4. İtbân b. Mâlik’ten (r.a.) nakledilen bir rivâyette o şöyle demiştir: Gözümde bir rahatsızlık oldu. Bunun üzerine Resûlullah’a (s.a.v.): “Bana kadar gelip evimde namaz kılmanı bunu müteakip evimi namazgâh edinmek istiyorum” şeklinde haber yolladım... Resûlullah şöyle buyurdu: *“Allah’tan başka ilâh olmadığına, benim de Allah’ın elçisi olduğuma şehâdet getiren*

¹ Buhârî, *Rikâk*, 13, VII/176-177.

² Muslim, *İmân*, 44, (had. No: 27), I/55-56

³ Muslim, *İmân*, 52, (had. no: 31), I/59-60.

hiç bir kimse cehenneme girmeyecek ve cehennem ateşini tatmayacaktır.”¹

5. Câbir’den nakledilen bir rivâyette o şöyle demiştir: Bir kişi Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gelerek: ‘Yâ Resûlullah! Cennetle cehennemi icâb ettiren iki şey nedir?’ diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: “*Her kim Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmayarak ölürse cennete girer ve her kim ona bir şeyi ortak koşarak ölürse cehenneme girer.*”²
6. Enes b. Mâlik’ten nakledilen başka bir rivâyete göre o şöyle demiştir: Muaz b. Cebel deve üstünde Peygamberin terkesinde iken Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ya Muâz b. Cebel” diye seslendi. Muâz: “Lebbeyk yâ Resûlellah ve sa’deyk” (Buyur, emret ey Allah’ın Resûlü) dedi. Resûlullah yine: “Ya Muâz” diye çağırdı. Muâz: “Lebbeyk yâ Resûlellah ve sa’deyk” (Buyur, emret ey Allah’ın Resûlü) dedi. Bu üç kere vâki oldu. Üçüncüde Resûlullah şöyle buyurdu: “*Kalbinden tasdik ederek Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehâdet eden herkese Allah cehennemi haram kılmıştır.*”³

Bunları söyleyen kimsenin cennete girmesi ve cehennemın ona haram olmasının manası hakkında âlimlerin çeşitli görüşleri vardır. Onlardan birisi şudur: “*O kişi cennete hesâb ve azâptan sonra girer, ateşte ebedî kalmak o kimseye haram olur.*”⁴

İşte bunlar bazı hadis rivâyetleri olup bu rivâyetlerden hadisin her zaman lafzı lafzına gelmediği, hadis rivâyetlerinin farklılaştığı, aynı şekilde yukarıda zikrettiğimiz bu rivâyetlerden her birinin diğerinden farklı bir münasebetle söylendiği açıklığa kavuşmuş oluyor. Muhaddisler bunu “hâdise farklılığı” (olayın tekrar etmesi) şeklinde isimlendirirler ki bu, rivâyet farklılığının en önemli sebeplerindendir. Rivâyet farklılığının mümkün olduğunca bu sebebe bağlanması gerekir. Çünkü sika (güvenilir) râvide aslanan hadisteki zabtı ve hadisi işittiği gibi nakletmesidir. Sika (güvenilir) râvide aslanan zapttır, zaptın bulunmaması değil. Allah daha iyi bilir.

B. Bir Uygulamanın Birden Fazla Şekilde Yapılması:

Bunun örneklerinden birisi Hz. Peygamberin abdestidir. Bu konudaki bazı rivâyetler şu şekildedir:

¹ Muslim, *İmân*, 54, (had. no: 33), I/61-62.

² Muslim, *İmân*, 151, (had. no: 93), I/94.

³ Buhârî, *İlim*, 49, I/41.

⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I/226.

1. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *“Hz. Peygamber, (s.a.v.) (organlarını) birer defa yıkayarak abdest aldı.”*¹
2. Abdullah b. Zeyd'den rivâyete göre: *“Hz. Peygamber (s.a.v.) (organlarını) ikişer defa yıkayarak abdest aldı.”*²
3. Osmân'ın himayesinde bulunan Humrân'dan rivâyete göre: Humrân, Osmân b. Affân'ı şu hâlde görmüştür: Osmân bir defa bir su kabı istedi. Müteakiben avuçları üzerine üç defa su döküp onları yıkadı. Sonra sağ elini kabın içine sokup (su alarak) ağzını çalkaladı ve burnuna su verdi. Sonra yüzünü ve dirseklere kadar ellerini üç defa yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra iki ayağını topuklara kadar üç defa yıkadı. Ondan sonra da Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: *“Her kim benim şu abdestim gibi abdest alır, sonra kendi nefsiyle konuşmadan (gönlünden bir şey geçirmeden) iki rekat namaz kılsa geçmiş günahları bağışlanır.”*³

Bu rivâyetlerdeki farklılık Hz. Peygamberin çeşitli vakitlerdeki farklı fiillerinden kaynaklanmıştır. Bu farklılık makbûl olup, herhangi bir zararı yoktur. Hz. Peygamberin abdest rivâyetinde şüpheye de götürmemektedir. Ancak bu rivâyet farklılığı abdestte azaların birer defa, ikişer defa yıkanmasının caiz oluşuna, üçer defa yıkamanın müstehap olduğuna delil olur. Çünkü bu Resûlullah'ın en fazla aldığı abdest şekildedir.

C. Nâsîh ve Mensûh:

Malum olduğu üzere nâsîh ve mensûh ancak ahkâmda söz konusudur. Bu, bir mesele hakkında iki farklı zamandaki rivâyet farklılığının sebeplerinden birisidir. Nâsîh olan hadis, mensûh olan hadisten manâ bakımından farklıdır. Bazı kimseler hâdisenin aynı olduğunu, buradaki ihtilâfın hatalı olarak râviden kaynaklandığını zannedebilirler diye bu kısmı zikrettik. Halbuki durum böyle değildir.

Buna ilişkin şu örnekleri zikredebiliriz:

1. Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) hastalandı. Ashabından bir takım kimseler kendisini ziyaret etmek için yanına girdiler, müteakiben Resûlullah (s.a.v.) oturarak namaz kıldı. Onlar da ayakta kendisine uyararak namaz kıldılar. Resûlullah (s.a.v.) onlara oturmalarını işaret etti. Onlar da oturdular.

¹ Buhârî, *Vudu'*, 22, I/47-48.

² Buhârî, *Vudu'*, 23, I/48.

³ Buhârî, *Vudu'*, 24, I/48.

Resûlullah (s.a.v.) namazı bitirince şöyle buyurdu: “*İmam ancak kendisine uyulmak için imam yapılmıştır. Binâenaleyh o rükûya vardığında siz de rükûya varın, başını doğrulttuğunda siz de başlarınızı kaldırın. İmam oturarak kılsa siz de oturarak kılın*”¹

Şüphesiz başlangıçta durum böyleydi. Ancak daha sonra neshedildi. Bunun delili de Hz. Peygamber’in ölüm hastalığı esnasında insanlara namaz kıldırıldığını anlatan şu hadistir:

2. Hz. Aişe’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber’in hastalığı ağırlaştı (bir ara): “*Cemâat namazı kıldılar mı?*” dedi. Biz: “Ey Allah’ın Resûlü! Hayır seni bekliyorlar” dedik...O günlerde cemaate Ebûbekir namaz kıldırıyordu. Sonra Resûlullah (s.a.v.) kendinde biraz hafiflik hissederek biri Abbas olmak üzere iki kişinin arasında öğle namazına çıktı. Ebûbekir cemaate namaz kıldırıyordu. Ebûbekir onu görünce geri çekilmeye davrandı, fakat Peygamber (s.a.v.) ona geriye çekilmemesini işaret etti. Yanındaki iki zata: “*Beni onun yanı başına oturtun*” dedi. Onlar da kendisini Ebûbekir’in yanı başına oturtular. Ebûbekir ayakta Peygamber (s.a.v.)’in namazına uymuş, cemâat de Ebûbekir’in namazına uymuş olarak namaz kılıyorlar, Peygamber (s.a.v.) ise oturuyordu.”²

Böyle bir durumda nâsîh olan rivâyet alınır ki, bu da ikinci rivâyettir. Sıhhatine rağmen mensûh olan rivâyetin hükmü ise terk edilir.

Bu, hadisin sıhhatine ta’n etmeyi gerektirmeyecek, râvilerin naklettikleri rivâyetlerde zaptlarının bulunmadığına delil olmayacak rivâyet farklılıklarındandır.

D. Hz. Peygamber’in Vahiy’den Önce ve Sonra Söyledikleri:

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir meselede içtihadta bulunarak bir söz söylemiş ya da kendisine vahiy gelmeden önce bu meselede Allah Teâlâ’nın rahmetini arzulamış olabilir. Daha sonra açık olarak vahiy iner. Allah bu mesele hakkında emirde bulunur ya da daha önce Hz. Peygamberin bilmediği şeyi haber verir. Resûlullah da bunu insanlara tebliğ eder böylece onun sözü farklılık arz eder. Bunun örneklerinden birisi cennette Müslümanların tüm cennet ehline nispeti hakkındadır:

¹ Muslim, *Salât*, 82, (had. no:412), I/309.

² Muslim, *Salât*, 90, (had. no: 418), I/311-312.

1. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ: “Ya Âdem!” buyurur...” daha sonra şöyle dedi: “Nefsim elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, ben sizlerin cennet ehlinin üçte birisi olmanızı arzuluyorum.”¹

Bu, Resûlullah’ın Allah’ın rahmetinden bir beklentisi ve umuduydu. Hadiste zikredilen oranda bir kesinlik belirtilmemiştir. Daha sonra Allah müslümanların tüm cennet ehline oranını bildirmiş, Resûlullah (s.a.v.) da bunu kesinlik ve cezm sigasıyla zikrederek², bu oranın üçte bir olduğunu şu hadiste açıklamıştır:

2. İbn Bureyde’nin babasından rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Cennetlikler yüz yirmi saf olacaklardır. Onların seksen safı bu ümmetten, kırk safı diğer ümmetlerden olacaktır.”³

E. Muhatapların Durumlarının Farklılığı:

Hz. Peygamber, her kişiye kendisine uygun olacak şekilde konuşurdu. Bu hikmet ve doğruluğun gereğidir. Bu yüzden aynı soruya çeşitli hallere göre farklı cevapların verilmesi gerekir.

Bunun bazı örnekleri şu şekildedir:

1. Ebû Mûsâ’dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Resûlü Müslümanların hangisi daha faziletlidir?” diye sorulduğunda Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kişidir.”⁴
2. Abdullah b. Amr’dan rivâyet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber’e: “İslâm’ın (amellerin) en hayırlısı hangisidir?” diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Yemek yedirmen, tanıdığına, tanımadığına selâm vermendir.”⁵
3. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah’a (s.a.v.): “En faziletli amel hangisidir?” diye sorulduğunda Resûlullah (s.a.v.): “Allah’a ve Resûlü’ne imân etmektir” şeklinde cevap vermiş, “Ondan sonra hangisi?” diye sorulduğunda “Allah yolunda cihâddır”, buyurmuştur.

¹ Buhârî, *Rikâk*, 46, VII/196.

² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI/388.

³ Tirmizî, *Ebvâbu Sıfati’l-Cenne*, 13, (had. no:2546), IV/683.

⁴ Buhârî, *İmân*, 5, I/9.

⁵ Buhârî, *İmân*, 6, I/9.

“Ondan sonra hangisi?” denildiğinde ise, “*Mebrûr (makbûl) olmuş hacdır*” cevabını vermiştir.¹

İbn Hacer şöyle demiştir: “(Bu rivâyet farklılığı hakkında) âlimler şöyle demişlerdir: “Bu rivâyetlerdeki cevapların farklılığı, durumların farklılığından ve muhatapların ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır. Resûlullah, soru soran ve dinleyenlerin bilmediklerini zikretmiş, bildiklerini bırakmıştır.”²

Bu da kabul edilen rivâyet farklılıklarından olup hadisin sıhhatine etkide bulunmaz, râvîlerin hadis naklinde hata yaptıklarını da göstermez.

F. Vasıflandırma Farklılıkları:

Bu durum nispet eden veya nispet edilenin sayı bakımından açıkça belirtildiği durumlarda meydana gelmekte ve bu şekilde oranlar farklılaşmaktadır. Okuyucu ilk bakışta bu hadiste bir karışıklık olduğunu zanneder. Halbuki durum öyle değildir.

Sâlih rüyânın nübüvvetine nispeti hakkında Hz. Peygamber’den çeşitli oranların zikredildiği hadisler sabit olmuştur. Bunlardan sahih olan ikisini zikredeceğiz:

1. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Mü’minin rüyası nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür.*”³
2. İbn Ömer’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Sâlih rüya nübüvvetin yetmiş cüzünden bir cüzdür.*”⁴

Her iki lafız da Hz. Peygamber’den sabittir. İbn Hacer bu konuda âlimlerin görüşlerini toplamıştır. O görüşlerden bazıları şu şekildedir: Bu peygamberlerin makamlarının farklılığına râcidir. Aynı şekilde imân ve takvânın farklılığına râcidir. Bu yüzden mü’minin rüyasının nübüvvetine oranı çeşitlilik, farklılık göstermiştir.⁵

Örnek olarak “cehennem kafilesi” hadisi de verilebilir. Konu hakkında iki rivâyet vardır:

1. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü ilk çağrılacak kimse Âdem Peygamber’dir...*” Allah ona: “*Zürriyetinden cehennem kafilesini çıkar (gönder)*” buyurur. Âdem: “*Ey Rabbim! Ne*

¹ Buhârî, *İmân*, 18, I/12.

² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/79.

³ Muslim, *Ru'yâ*, 6, (had. no: 2263), II/1773.

⁴ Muslim, *Ru'yâ*, 9, (had. no: 2265), II/1775.

⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII/362-368.

kadar çıkarayım?” der. Allah: “Her yüz kişiden doksan dokuzu çıkar!” buyurur.”¹

2. Ebû Saîd’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ: “*Ey Âdem!*” buyurur... Allah Teâlâ: “*Ateşe girecekleri (halk arasından) çıkarıp gönder!*” der. Âdem: “*Yâ Rabb, ateşe gönderileceklerin miktarı ne kadardır?*” diye sorar. Allah Teâlâ: “*Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu!*” diye cevap verir.”²

Birinci rivâyette kurtuluşa erenler her yüz kişiden bir kişidir. İkinci rivâyette ise her bin kişiden bir kişidir. Yani birinci rivâyette kurtulanların sayısı ikinci rivâyettekine göre on kat daha fazladır.

Bunun sebebi belki de İbn Hacer el-Askalânî’nin³ belirttiği gibi birinci Ebû Saîd hadisinin Âdem’in tüm zürriyetine hamledilmesi, Ebû Hureyre hadisinin ise Ye’cûc ve Me’cûc’un dışındakilere hamledilmesidir. Çünkü Ye’cûc ve Me’cûc Ebû Saîd rivâyetinde zikredilmiş, Ebû Hureyre’nin rivâyetinde zikredilmemiştir.

Bu iki rivâyet de sahihtir. Her ikisi de sâbittir. Rivâyette hata olmayıp her ikisi de makbûldür. Ancak âlimlerin gayreti tercih üzerine değil her iki rivâyeti nasıl uzlaştırabilecekleri üzerine cereyan etmektedir. Çünkü her iki rivâyet te sahihtir.

Yukarıda geçen bu altı kısım râvilerden değil, Hz. Peygamber’den kaynaklanan rivâyet farklılıklarıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hevâsından konuşmaz, O’nun konuştuğu ancak vahiydir. Bu tür rivâyetlerin hepsi, senetleri sahih olduğu müddetçe makbûldür. Bu makbûl olan rivâyet farklılığı olup, nebevî hadislerin rivâyetinin sıhhati hakkında şüphede götürmemektedir.

II. Râvîlerden Kaynaklanan Rivâyet Farklılıkları:

Bu kısmın da çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan bulabildiklerimizi ya da istinbât ettiklerimizi zikredeceğiz.

A. Manâ İle Rivâyet:

Manâ ile rivâyet, özellikle hadislerin tedvîninin tamamlanmasından önceki hadislerdeki rivâyet farklılığının açıklanmasında muhaddislerin zikrettiği en temel sebeptir.⁴ Sahâbî veya ondan sonra gelen râviler bir hadis işittikleride onu korur (anlar) ve muhafaza ederlerdi. Belirli bir zaman sonra onu zikretmeye ihtiyaç duyduklarında ise, çoğu zaman işittikleri gibi nakledemezler ve

¹ Buhârî, *Rikâk*, 45, VII/196.

² Buhârî, *Rikâk*, 46, VII/196.

³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI/390.

⁴ Bunu muhaddisler özellikle hadis usûlü ve hadis şerhlerinde zikretmişlerdir.

rivâyeti manâ itibariyle aktarırlardı. İşte sahabenin bir kısmı “bunun gibi”, “bunun benzeri”, “buna benzer şekilde” ifadelerini kullanarak hadisi manâ ile rivâyet ettiklerine işaret etmişlerdir. Hatta sahâbenin “Hz. Peygamber bize şunu emretti” veya “Hz. Peygamber bizi şundan nehyetti” şeklinde naklettikleri hadislerin tamamı da manâ ile rivâyet edilmiştir. Zirâ ashâb, emir veya nehiy ifade eden bu rivâyetlerde bizâtihi Hz. Peygamber’in kullanmış olduğu lafızları zikretmemişlerdir. Manâ ile rivâyetin örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

1. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Arabın söylediği sözlerin en şâirânesi Lebîd’in şu sözüdür: ‘İyi biliniz ki Allah’tan başka her şey bâtıldır.’*”
2. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Şâirin söylediği en doğru söz Lebîd’in şu sözüdür: ‘İyi biliniz ki, Allah’tan başka her şey bâtıldır. Ümeyye bin Ebi’s-Salt neredeyse müslüman oluyordu.’*”
3. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Şâirin söylediği en doğru beyit: ‘İyi biliniz ki, Allah’tan başka her şey bâtıldır’ beyitidir. Ümeyye bin Ebi’s-Salt neredeyse müslüman oluyordu.’*”
4. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Şâirlerin söylediği en doğru beyit: ‘İyi biliniz ki, Allah’tan başka her şey bâtıldır’ sözüdür.’*”
5. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah’tan işittim şöyle diyordu: “*Şâirin söylediği en doğru söz Lebîd’in şu sözüdür: ‘İyi Biliniz ki Allah’tan başka her şey bâtıldır.’*” Râvî bundan fazla bir şey söylememiştir.¹

Bu beş farklı rivâyet aynı sahâbiden gelmiştir. Bizim bu durumla ilgili olarak ‘Hz. Peygamber, tüm bu lafızları müteaddid defalar kullanmış ancak bunları sadece Ebû Hureyre işitmiştir’ dememiz doğru olmaz.

Manâ ile rivâyet sebebiyle lafız farklılığının örneklerinden birisi “*Ameller niyetlere göredir*” hadisidir. Fazla bir faydası olmadığı ve uzatmaktan çekindiğim için, hadisin birinci cümlesinin rivâyetlerini vermekle yetineceğim.

Bu cümle pek çok rivâyette nakledilmiştir. Biliyoruz ki, bu hadis “garîb” (tek bir kişi tarafından nakledilen) bir hadistir. Bu

¹ Muslim, *Şi’r*, 2-6, (had. no. 2256), II/1768.

rivâyetin sahih tarîklerinin tamamı Yahyâ ve Saîd el-Ensârî'ye dayanmaktadır. Bu hadisi Hz. Peygamber'den sadece Hz. Ömer, Hz. Ömer'den sadece Alkâme, Alkâme'den sadece Muhammed b. İbrâhim et-Teymî, ondan da sadece Yahyâ b. Saîd rivâyet etmiştir. Yahya'dan sonra hadisin isnâdı çoğalmıştır. Bu hadis sadece birinci cümle itibariyle en sahih rivâyetler arasında kabul edilmektedir:

1. Ömer b. el-Hattâb'tan minberde şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle söylerken işittim: “Muhakkak ki ameller niyetlere göredir.”¹
2. Ömer b. el-Hattâb'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Amel niyete göredir.”²
3. Ömer b. el-Hattâb'tan rivâyete göre o şöyle diyordu: “Resûlullah'tan işittim şöyle diyordu: “Muhakkak ki Ameller niyete göredir.”³
4. Ömer b. el-Hattâb'tan onunda Hz. Peygamber'den rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ameller niyete göredir.”⁴

Bu dört rivâyet sadece birinci cümlelerin tarîkleridir. Bunların hepsi de Buhârî'de yer almaktadır.

Hz. Peygamber'in bu rivâyetlerin hepsini müteaddid defa söylediği ve her defasında bu rivâyetleri sadece Hz. Ömer'in duyduğu kabul edilemez. Yine aynı şekilde Hz. Peygamberin bu rivâyetlerin hepsini (müteaddid defalar) söylediği ve Hz. Ömer'le beraber başka sahâbîlerin de bu rivâyeti işitmelerine rağmen onlardan hiçbirinin bu rivâyetleri nakletmediği de kabul edilemez. Bu nedenle söz konusu bu rivâyet farklılığının “olayın birden çok oluşu” (adedu'l-hâdis) ile değil, “manâ ile rivâyet” sebebiyle meydana geldiğini söylememiz gerekir.

Şayet hâdisenin aynı olduğu açıksa rivâyetlerde bulunan metin farklılıklarını “manâ ile rivâyet” ile açıklamak doğru olur. Olay birden fazla tekrar etmiş ise bu durumda söz konusu rivâyetlerdeki lafız farklılıklarını birinci bölümün birinci kısmında dile getirmiş olduğumuz ‘Hz. Peygamber'den kaynaklanan rivâyet farklılıkları’ başlığı altında değerlendirmek gerekir.

İşte bu şekilde lafızlar farklı olmasına rağmen bazı rivâyetlerin manâ itibariyle aynı olduğunu görmekteyiz. Bu durum muhaddisler

¹ Buhârî, *Bedu'l-Vahy*, 1, I/2.

² Buhârî, *Nikâh*, 5, VI/118.

³ Buhârî, *Eymân ve'n-Nuzûr*, 23, VII/231.

⁴ Buhârî, *İtk*, 6, III/119.

açısından makbûl olan rivâyet farklılıkları arasında kabul edilmektedir. Hadisin manâsını değiştiren manâ ile rivâyeti ise inşallah beşinci başlık altında değerlendirmeye çalışacağız.

B. Fiili Hadisteki Hâlin Sahâbe Tarafından Anlatılması (Hikâyetu'l-Hâl):

Bu, sahâbenin Hz. Peygamberin bir fiilini vasıflandırdıkları fiili hadislerde meydana gelmektedir. Bu durumda fiilin vasfi konusunda sahâbenin kullandığı lafızların aynı olması mümkün değildir. Ancak manânın aynı olduğunu biliyoruz. Bunun örnekleri çoktur. Buna bazı örnekler şu şekildedir:

1. Berâ'dan rivâyet edildiğine göre, O Resûlullah'ın arkasında namaz kıları. Berâ şöyle demiştir: “Resûlullah rükûdan başını kaldırdığında alnını yere koymadıkça hiç kimsenin (secdeye varmak için) belini büktüğünü görmedim. Sonra Resûlullah'ın arkasındakiler secde ederek yere kapanırlardı.”
2. Berâ'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) ‘سمع الله لمن حمده’ dediği zaman kendisi secdeye varmadıkça bizden hiçkimse belini bükmezdi. Ondan sonra biz de secdeye kapanırdık.”
3. Berâ'dan rivâyet edildiğine göre onlar Resûlullah ile birlikte namaz kılarılarmış. O rükûya gittiğinde onlar da rükûya giderlermiş. Berâ şöyle dedi: “Başını rükûdan kaldırarak ‘semiallahu limen hamideh’ dediği vakit yüzünü yere koyduğunu görmedikçe ayakta durur sonra ona tâbi olurduk.”
4. Berâ'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber ile birlikte namaz kıldığımızda onun secde ettiğini görmedikçe hiçbimiz belini bükmezdi.”
5. Amr b. Hureys'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber'in arkasında sabah namazı kıldım onun ‘فلا أقسم بالخنس الجوار الكنس’ (Tekvîr, 81/15-16) âyetini okuduğunu işittim. Bizden hiçkimse o tamamıyla secdeye varmadıkça belini bükmezdi.”¹

Bu beş rivâyet sahâbenin namazda Hz. Peygambere uyması hakkında olup, manâlarında ihtilâf bulunmamakla birlikte lafızları farklıdır.

Bu kısım manâ ile rivâyet gibi değildir. Manâ ile rivâyet, Hz. Peygamberin muayyen lafızlarla söylediği kavli hadislerde meydana

¹ Muslim, *Kitâbu's-Salât*, 197, (had. no:474-475), I/345.

gelmekte, sâhabî de bunu başka lafızlarla nakletmektedir. Resûlullah'ın bir fiilinin aktarılmasında ise Hz. Peygamber'in lafzı yoktur. Çünkü bu fiilî hadislerdendir. Zirâ ashâb Hz. Peygamber'in fiilini çeşitli lafızlarla dile getirmişlerdir. Hiç şüphesiz böyle bir durumda kullanılan lafızların aynı olması mümkün değildir.

C. Takdîm ve Te'hîr:

Takdîm ve te'hîr meselesi de manâ ile rivâyet kapsamında değerlendirilemez. Bilakis takdim ve tehirle aktarılan rivâyetler haddi zatında lafzen aktarılan rivâyetlerdir. Râvî ya sırayı muhafaza edememiş, ya da aşağıdaki hadislerde olduğu gibi sırayı önemsememiştir. Bu da hadisin mahrecinin (çıkış kaynağının) aynı olması durumunda meydana gelmektedir. Şayet hadisin mahreci (çıkış kaynağı) çeşitli olursa bu durumun Hz. Peygamber'den kaynaklandığı söylenebilir.

Râvîlerde görülen takdîm ve tehirin örneklerinden bazıları şunlardır:

1. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “...Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın. Birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize kin beslemeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!”
2. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Birbirinize haset etmeyin! Birbirinize buğz etmeyin! Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın! Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın! Müşteri kızıştırmayın! Ey Allah'ın kulları kardeş olun!”
3. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Birbirinizle ilişkiyi kesmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin! Birbirinize buğz etmeyin! Birbirinize haset etmeyin! Kardeşler olun!”
4. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Birbirinize haset etmeyin! (Fiyatı yükseltmek için) Müşteri kızıştırmayın! Birbirinize buğz etmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin.”¹

Bu rivâyetler tek bir sahâbîden gelmiştir. Bu rivâyetlerde nehyedilen hususların sıralanmasında takdîm ve te'hîr vardır. Bu örnekte olduğu gibi böyle bir değişikliğin rivâyetin kabulüne ve râvînin zaptına (olumsuz anlamda) bir tesiri de yoktur. Bu tür

¹ Muslim, *Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb*, 28-32, (had. no:2563-2564), III/1985-1986.

rivâyetler makbul olan rivâyet farklılıkları arasında kabul edilir. Bu rivâyetler, rivâyet farklılıklarının diğer kısımları için de örnek olarak gösterilebilir.

Bu, hadisin mahrecinin tek olması durumuna yönelik verdiğimiz örneklerdir. Şayet hadisin mahrecleri fazla olursa bu tür rivâyetler olayın müteaddid defa meydana geldiğini gösterir. Hatta, takdîm ve te'hîr -şayet karineler de buna işaret ediyorsa- iki rivâyette de aynı sahabî bulunmasına rağmen hâdisenin farklı olması (tekrar etmesi) ile izah edilir. Bunun bazı örnekleri:

1. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzere bina edilmiştir: Allah'ı birlemek, namazı dosdoğru kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak, ve hacctemek."* Bir adam: "Hac ve ramazan orucu şeklinde değil mi?" demiş İbn Ömer: "Hayır, 'Ramazan orucu ve hacctemek' şeklindedir. Ben Resûlullah'tan bu şekilde işittim." demiştir.¹
2. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzere kurulmuştur: (bunlar) Allah'a kulluk etmek, onun dışındakileri inkar etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekat vermek, beyti hacctemek ve ramazan orucunu tutmak (tır)."*²

Burada birinci rivâyetin aksine haccın oruçtan önce geldiğini görüyoruz. Bu tür durumlarda takdim ve te'hîrin râvî tasarruflarından değil, hâdisenin tekrar etmesi nedeniyle meydana geldiği tercih edilir. Bu aynı zamanda İman Nevevî'nin tercih ettiği görüştür.³

D. Sebeb-i Nüzûl Farklılığı:

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyeti meydana gelen problemleri olayları çözmek için indirilmiş, bu âyetlerde şerî hüküm veya o işle ilgili hususlar açıklanmış ve bazı hikmetler veya buna benzer hususlar gösterilmiştir. Bir âyetin nüzûlü hakkında birden fazla sebep gelmiş olabilir. Bazı kimseler bu durumun bazı râvîlerin hatasına delalet eden farklılık ve ihtilâf olduğunu zannedebilirler. Bazı kimseler de tercihe başvurup, "râcih" olanı alır, "mercûh" olanı terkedebilirler. Halbuki böyle bir yaklaşım doğru değildir. Âyet meydana gelen birkaç olayı düzenlemek için indirilmiş ve her sahâbî de âyetin inişi hakkında bildiğini rivâyet etmiş olabilir. Böylece önümüzde herbiri sahih olup birbiriyle çelişmeyen çeşitli nüzûl sebepleri bir araya gelmiş olur.

¹ Muslim, *İman*, 19, (had. no:16), I/45.

² Muslim, *İman*, 20, (had. no:16), I/45.

³ Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Muslim*, I/178.

1. Enes'ten rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bir defasında Resûlullah (s.a.v.) bir hutbe verdi ki ben Resûlullah'ın o hutbesi kadar etkili bir hutbe işitmedim. O hutbesinde Resûlullah şöyle buyurdu: “*Ey Ashâbım! Eğer benim bildiğim şeyleri bilmiş olsaydınız, muhakkak az güler ve çok ağlardınız.*” Enes dedi ki: “Bu hutbe üzerine Resûlullah sahâbîleri yüzlerini elbiseleriyle örttüler; onlar içten gelen bir inleme ile ağlıyorlardı.” Bu sırada bir adam: “Ey Allah'ın Resûlü benim babam kimdir?” diye sordu. Resûlullah: “*Baban falan kimsedir?*” diye cevap verdi. Bunun akabinde: “Ey imân edenler, size açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın” (Mâide, 5/101) âyeti indi.¹
2. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Bir topluluk Resûlullah'a saygısız ve ehemmiyetsiz şeyler sorardı. Bir kimse: “Babam kimdir?” der, diğer biri de devesini kaybettiğini söyleyip: “Devem nerede” derdi. Bunun üzerine Allah o kimseler hakkında şu âyeti indirdi: “Ey imân edenler, açıklandığında hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın.” (Râvî) Âyeti sonuna kadar tamamladı.²
3. Hz. Ali'den rivâyete göre o şöyle demiştir: “...Kâ'be'yi haccetmek, gücü yeten tüm insanların yerine getirmek zorunda oldukları bir görevdir.” âyeti inince ashâb her sene mi? diye sordular. Resûlullah (s.a.v.), cevap vermedi sustu. Sonra: “Ey Allah'ın Resûlü! Her sene mi?” diye tekrar sordular, Resûlullah şöyle karşılık verdi: “*Hayır! Eğer evet demiş olsam her yıl haccetmeniz gerekecekti.*” Bunun üzerine Allah, “*Ey iman edenler! Açıklandığı zaman sizi üzecek şeyleri sormayın.*” âyetini indirdi.³

İbn Hacer konuya ilişkin şöyle demektedir: “Bunların hepsinin âyetin nüzûl sebebi olmasında bir mahsur yoktur. Allah en iyisini bilir.”⁴

E. Olayın Vasıflandırılması:

¹ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, “Mâide Suresi”, 12, V/190.

² Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, “Mâide Suresi”, 12, V/190.

³ Tirmizî, *Ebvâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, “Mâide Suresi”, (had. no: 3055), V/256. Tirmizî, bu hadis için “Hadisin Ali'den gelen bu rivâyeti hasen gariptir” demiştir.

⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII/283.

Bu, fiili hadislerde görülen hâlin hikaye edilmesinden farklıdır. Hâlin anlatılması, Hz. Peygamberin namazının veya abdestinin vasıflandırılması gibi onun fiili hakkındaki bir vasıflandırmadır. Olayın vasıflandırılması ise Hz. Peygamberin fiiliyle ilgili olmayıp zaman ve mekan şartlarını kullanarak (şartlarıyla) hadisin bölgesel durum ve şartlarının vasıflandırılmasıdır. Olayın vasıflandırılması kavli hadislerle ilgili bir iş olması hasebiyle mana ile rivâyetten de farklı bir şeydir. Bunun örneklerinden birisi Hz. Peygamber'in namazı kısaltarak fetih yılında Mekke'deki ikâmet ettiği süreyle ilgili rivâyet lafızlarının farklılığıdır.

1. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *"Peygamber (s.a.v.) Mekke'de on dokuz gün (dört rekat namazları) iki rek'at kılarak ikâmet etti."*¹
2. İmrân b. Huseyn'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *"Resûlullahla birlikte gazvelerde bulundum. Mekke'nin fethinde onunla birlikteydim. Mekke'de on sekiz gece kaldı. Namazları ikişer rekat kılyordu."*²
3. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre: *"Resûlullah (s.a.v.) namazları kısaltarak on yedi gün Mekke'de kaldı."*³

Rivâyetlerde geçen söz konusu olay aynı olmakla birlikte Hz. Peygamber'in Mekke'deki ikamet ettiği günlerin sayısı hakkında üç farklı rivâyet vardır. Bunları şu şekilde birleştirmek mümkündür:

- On dokuz gün ikamet etmiştir diyenler giriş ve çıkış günlerini de saymışlardır.
- On yedi gün diyenler her ikisini de çıkarmışlardır.
- On sekiz gün diyenler onlardan sadece birisini saymışlardır.⁴ Yani Mekke'ye girdiği gün yarım gün olarak sayılmıştır. Çünkü o gün içersinde giriş yapmıştır. Çıkış günü de aynı şekilde sayılmıştır. Böylece her iki günde bir parça ikameti olmuş, bu da bir gün olarak sayılmıştır.

Bu rivâyet farklılığı da makbûl olup, söz konusu hadisi nakleden râvîlerin zaptına (olumuz bir manada) tesiri yoktur.

F. İki Hadisi Birleştirme (el-Cem'):

Bazen râvî iki hadisi birleştirebilir. Hadisi işiten kimse bu iki hadisi tek bir hadis zanneder. ikinci bir defa bu iki hadisi ayırabilir.

¹ Buhârî, *Megâzî*, 52, V/95.

² Ebû Dâvûd, *Salâtu's-Sefer*, 10, (had. no:1229), II/23.

³ Ebû Dâvûd, *Salâtu's-Sefer*, 10, (had. no:1230), II/24.

⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II/562.

Böylece bunların iki hadis olduğu anlaşılır. Bu durum her iki hadisi nakleden diğer râvîlerin nakilleriyle belirlenebilir.

Bunun örneklerinden bazıları şunlardır:

1. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“İsmim ile isimlenebilirsiniz. Ancak künyemi kullanmayın. Her kim beni rüyasında görürse, gerçekte beni görmüş olur. Zira şeytân benim suretime temessül edemez. Her kim de benim adıma bilerek yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın.”*¹
2. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *“Ebu'l-Kâsım (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İsmimi kullanın. Ancak künyemi kullanmayın.”*²
3. Enes'ten rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *“Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Her kim beni rüyasında görürse gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan benim görüntüme giremez.”*³

Ebû Hureyre hadisi, ikinci rivâyette ayrı olarak zikretmişken birinci rivâyette iki hadisi birleştirmiştir. Enes de böyle yapmış böylece ortaya birkaç rivâyet çıkmıştır. Bunun da aynı şekilde râvînin rivâyetindeki zaptına olumsuz bir tesiri ve zararı yoktur.

G. Hadiste İhtisâr:

İhtisâr, râvînin konuyu gerektirecek kadarını zikretme düşüncesi ve uzatma korkusuyla hadisin sadece bir kısmını zikretmesidir. Ancak râvîlerin bir kısmı işittikleri (muhtasar) rivâyetlerin hadisin tamamı olduğunu zannetmiş, işittikleri gibi rivâyet etmişlerdir. Buna mukabil hadisin tamamını işitenler de işittikleri gibi nakletmişlerdir.

İhtisâr, unutmadan farklıdır. İhtisâr hadisin tamamının (bir başka rivâyette) zikredilmesiyle güvenilir olur. Halbuki unutma ise aşağıda ifade edileceği üzere hadisin bir kısmının zikredememesi nedeniyle meydana gelmektedir.

Buhârî, metinde taktî'de bulunma, bölüm (kitâb) ve bablar (ebvâb) arasını ayırmada meşhûr olduğu gibi hadislerdeki ihtisârlarıyla da tanınmaktadır. Özellikle şartına uygun olarak konu ile ilgili bir rivâyet bulamadığında ihtisarda bulunmuştur. Bunu herhangi bir faydadan ziyade tekrara düşmeme korkusuyla yapmıştır.

Hadiste ihtisâr örneklerinden birisi çeşitli rivâyetleriyle İbn Mesûd'un şu hadisidir:

¹ Buhârî, *İlim*, 38, I/35.

² Buhârî, *Menâkib*, 20, IV/163.

³ Buhârî, *Ta'bîr*, 10, VII/71-72.

1. Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *“Şüphesiz kî, kişi doğru söylemeye devam ettikçe ‘siddîk/doğru’ olarak kaydedilir. Ve devamlı yalan söyledikçe ‘kezzâb/yalancı’ olarak kaydedilir.”*¹
2. Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Şüphesiz doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söylemeye devam ettikçe siddîk/doğru olarak kaydedilir. Yalancılık kötülüğe götürür. Kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye ‘kezzâb/yalancı’ olarak kaydedilir.”*²
3. Yine Ondan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *“Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğrulukta ayrılmazsa Allah katında ‘doğru/siddîk’ olarak kaydedilir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında ‘yalancı/kezzâb’ olarak kaydedilir.”*³

Bu üç rivâyet tek bir sahâbîden gelmiştir. Ancak uzunluk ve kısalık bakımından birbirlerinden farklıdır. Birinci ve ikinci rivâyet, üçüncüden ihtisâr edilmiştir.

İhtisâra örneklerden birisi de “Zu'l-Yedeyn” hadisidir. Ben burada sadece bu hadisin Ebû Hureyre'den gelen bazı rivâyetlerini zikredeceğim:

1. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *“Resûlullah (bir defa) öğle namazını iki rekat kıldırdı. Kendisine: ‘İki rekat kıldınız’ denildiğinde iki rekat daha kıldı. Sonra selam verdi, sonra iki secde daha yaptı.”*⁴
2. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) iki rek'at namaz kıldırıp, namazdan çıktı. Zu'l-Yedeyn O'na: “Ey Allah'ın Resûlü! Namaz kısaldı mı yoksa unuttunuz mu?” dedi. Resûlullah orada bulunanlara: *“Zu'l-Yedeyn doğru mu söyledi” diye sordu. Oradakiler: “Evet” dediler. Bunun üzerine Resûlullah ayağa kalktı ve iki rek'at daha namaz kıldırdı. Sonra tekbir alıp daha önceki secdesi gibi ya da biraz daha uzun iki secde yaptı.”*⁵

¹ Muslim, *Birr ve 's-Sila ve 'l-Âdâb*, 102, (had. no: 2606), III/2012.

² Muslim, *Birr ve 's-Sila ve 'l-Âdâb*, 103, (had. no: 2607), III/2012-2013.

³ Muslim, *Birr ve 's-Sila ve 'l-Âdâb*, 105, (had. no: 2607), III/2013.

⁴ Buhârî, *Ezân*, 69, I/175.

⁵ Buhârî, *Ezân*, 69, I/175.

3. Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) öğle veya ikindi namazlarından birini (İbn Sîrîn ‘büyük bir ihtimalle ikindi namazıdır’ demiştir.) iki rekat kıldırdı. Sonra selâm verdi. Daha sonra mescidin önündeki bir tahta parçasına doğru kalktı, elini onun üzerine koydu. Bu cemaatin içinde Ebûbekir ve Ömer de vardı. Ebûbekir ve Ömer Resûlullah’a saygılarından dolayı konuşmaktan çekindiler. İnsanların acele edenleri çıkıp: “namaz kısaldı mı” dediler. Yine bu cemaatin içinde Resûlullah’ın Zu’l-Yedeyn ismini verdiği bir zât vardı. O zât: “Unuttunuz mu yoksa namaz mı kısaldı?” dedi. Resûlullah: “Unutmadım da kısalmadı da” buyurdu. O zât: “Evet o zaman muhakkak unuttunuz” dedi. Bunun üzerine Resûlullah iki rekat namaz kıldırdı. Sonra selâm verdi. Sonra tekbir alıp secdeye vardı. Her zamanki secdesi kadar ya da daha uzun bir müddet secdede kaldı sonra başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra başını yere koydu. Sonra tekbir alop (ilk) secdesi gibi ya da daha uzun bir secde yaptı. Sonra başını kaldırıp tekbir aldı.”¹

Aynı sahâbîden gelen bu üç rivâyet aynı olay hakkındadır. Ancak uzunluk kısalık bakımından birbirlerinden farklıdır. Birinci ve ikinci rivâyet üçüncü rivâyetten ihtisâr edilmiştir.

Bu ihtisârı Buhârî değil, râvîler yapmıştır. Buhârî’nin meşhur ihtisâr örneklerinden birisi şu şekildedir:

1. Ömer b. el-Hattâb’ın minberde şöyle dediğini işittim: “Resûlullah’tan işittim. Şöyle buyuruyordu: “Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti hicretine sebep olan şeydir.”²
2. Ömer b. el-Hattâb’dan Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim: “Ameller niyete göredir. Kişi niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlünedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeydir.”³

Bu ihtisâr, manayla rivâyetten farklıdır. İhtisârın hadisin sıhhatine tesiri yoktur. Bu makbûl bir rivâyet farklılığıdır.

¹ Buhârî, *Sehiv*, 5, II/66-67.

² Buhârî, *Bedu’l-Vahy*, 1, I/2.

³ Buhârî, *İtk*, 6, III/119.

H. Râvî'nin Hadisin Sadece Bir Kısımını Duyması:

Bazı sahâbîler Hz. Peygamber konuşurken meclise giriyor, meclise girmeden önce onun söylediklerini kaçırabiliyordu. Bazıları da Hz. Peygamber konuşurken meclisten çıkıyor, çıktıktan sonra onun söylediklerini kaçırabiliyordu. Bazıları da hadisin tamamında hazır bulunuyordu. Böylece onlardan her biri duydukları kadarını rivâyet ediyordu. İşte bu şekilde rivâyetler farklılaşmış, ziyâde ve noksanlık yönüyle farklılık arz etmiştir.

Bu, daha önce zikrettiğimiz hadislerin ihtisâr edilerek nakledilmesinden farklıdır. İhtisârda (rivâyetlerin özetlenerek aktarılmasında) râvî hadisin tamamında hazır bulunmasına rağmen rivâyeti özetleyerek aktarmıştır. Bu durum unutmadan (nisyân) da farklıdır.

Bunun örneklerinden bazıları:

1. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah meydanda oturuyordu. Yanına Cebrâil geldi ve “İmân nedir?” diye sordu...Resûlullah: “*Onu geri getirin*” diye emretti. Fakat sahâbîler onun izini bulamadılar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “*İşte bu Cibrîl'dir. İnsanlara dinlerini öğretmek için geldi*” buyurdu.¹
2. Ömer b. el-Hattâb'tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah'ın yanında bulunduğumuz sıra yanımıza bir adam çıkageldi...daha sonra o adam gitti. Ben uzun bir müddet bekledim. Daha sonra Resûlullah bana: “*Ey Ömer soru soran kişinin kim olduğunu biliyor musun?*” dedi. Ben: “*Allah Resûlü daha iyi bilir*” dedim. Şöyle buyurdu: “*O Cebrâildir. Size dininizi öğretmek için geldi.*”²
3. Hz. Ömer şöyle dedi...:Bu olaydan üç gün sonra Resûlullah (s.a.v.), benimle karşılaştı ve “*Ey Ömer! O soru soranın kim olduğunu biliyor musun?*” dedi...³

Bunlar aynı hadisin üç farklı tarîkidir. Birincisinde Hz. Peygamber, o kişinin Cibril olduğunu o gün oradan ayrılmasından sonra haber vermiş ve onlara Cibril'den bahsetmiştir. İkincisinde ise bunun uzun bir müddet sonra olduğu zikredilmiştir. Üçüncüsünde ise bunun üç gün sonra olduğu açıklanmıştır. Olay tek olmasına rağmen bu farklılık neden meydana gelmektedir?

¹ Buhârî, *İmân*, 37, I/18.

² Muslim, *İmân*, 1, (had. no:8), I/37-38.

³ Tirmizî, *İmân*, 4, (had. no:2610), V/6-7.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Hz. Ömer soru soranın hemen ayrılmasının ardından meclisten ayrılmış, Hz. Peygamber, geride kalan sahâbeye soru soranın Cebrâil olduğunu o (aynı) gün haber vermiştir. Üçüncü gün Hz. Peygamber, Hz. Ömer’le karşılaşınca ona “soru soranın kim olduğunu biliyor musun?” diye sormuş ve onun Cebrâil olduğunu haber vermiştir.

Bu yüzden ikinci ve üçüncü rivâyetin sîgası müfret (tekil) olarak ve açık bir şekilde ismi zikredilerek Hz. Ömer’e şu yöneltmiştir: “*Ey Ömer! Soru soranın kim olduğunu biliyor musun?*” Bu, Nevevî’nin belirttiği¹ ve İbn Hacer’in de tercih ettiği görüştür.² İbn Hacer, Tirmizî ve az önce ifade edildiği üzere diğer kaynaklarda yer alan “üç” ifadesinin, “uzun bir süre sonra” tabiriyle değiştirildiğini (musahhaf) belirterek söz konusu rivâyeti zayıf olarak kabul etmiştir.

Bu rivâyet farklılıkları râvilerin hatasına ve bazı rivâyetlerin birbirleriyle çelişmesi nedeniyle zayıf olduğuna delalet etmez. Bilakis zikrettiğimiz gibi bu durum makbûl olan rivâyet farklılığıdır.

I. Hz. Peygamberin sorduğu sorulara Huzurunda Bulunan Kalabalık Nedeniyle Verilen Cevapların Farklı Olması:

Bu, genellikle Hz. Peygamberin kalabalık bir cemaate soru sorduğu zamanlarda meydana gelmiştir. Hz. Peygamberin bu tür sorularına râvilerin bir kısmı cevap vermişlerdir. Hiç şüphesiz sayılarının fazla olması nedeniyle Hz. Peygamber’in sormuş olduğu soruya verilen cevaplar da aynı olmamıştır. Ayrıca râviler verilen cevapların tamamını duymamış da olabilir. Bu nedenle râvilerin her biri muttali oldukları cevabı aktarmak durumunda kalmışlardır:

Bunun örneklerinden birisi Vedâ Haccında olmuştur:

1. İbn Abbâs’tan rivâyet edildiğine göre: “*Resûlullah (s.a.v.) nahr (kurban) gününde insanlara hutbe irâd etti ve şöyle buyurdu: “Ey insanlar bu gün hangi gündür biliyor musunuz?” Dediler ki: “Haram günüdür...”*”³
2. Ebû Bekre’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bize nahr (kurban) gününde hutbe irâd etti. Şöyle buyurdu: “*Bu günün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?*” (Orada bulunanlar): “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” dediler...”⁴

¹ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim*, I/160.

² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I/124-125.

³ Buhârî, *Hacc*, 132, II/191.

⁴ Buhârî, *Hacc*, 132, II/191.

3. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) vedâ haccında bayramın ilk günü cemreler arasında durdu. Sonra Hz. Peygamber: “*Bu gün hangi gündür?*” diye sordu. Orada bulunanlar: “Nahr (Kurban) günüdür” dediler...”¹

Bu üç rivâyet daha sonra tekrarlanmamış olan aynı hâdis hakkındadır. Burada manâ ile rivâyet yoktur. Böyle bir durumda asıl olan cevapların farklılığıdır. Hiç şüphesiz binlerce sahâbînin (Hz. Peygamber'in sormuş olduğu bir soruya) verdikleri cevapların aynı olması mümkün değildir. Şu halde cevapların farklılığında bir tuhafılık yoktur. Asıl tuhafılık cevapların farklı olmamasındadır.

Bu şekilde cevaplar farklı olmuştur. Her sahâbî işittiği cevabı rivâyet etmiş, her râvînin bu kalabalık topluluktaki tüm cevapları onlardan işitmesi mümkün olmamıştır. Bu şekilde rivâyetler farklılaşmıştır.

Bu da aynı şekilde hadisin sıhhatinden şüphe duyulmayacak makbûl olan rivâyet farklılıkları arasında zikredilebilir.

J. Hâfıza Farklılığı:

Hadisler çoğu zaman belli bir grup râviler tarafından işitilmektedir. İşitilen rivâyetler uzun olduğunda râvilerin bir kısmı bunu bütünüyle bir kısmı sadece bir bölümüyle ezberliyor ve her bir râvî ezberlediği kadarını naklediyordu. Böylece aynı rivâyet bazı ziyade ve noksanlarla aktarılmış oluyordu.

Bu beşer için doğal bir durumdur. Nitekim şayet biz öğrencilerden bir grubun önünde bir hadis zikredip daha sonra onlardan bu hadisi ezbere zikretmelerini istesek, onların büyük çoğunluğu hadisi tam lafızlarıyla rivâyet edemeyecek hatta bazıları tam manâsını bile hatırlamayacaktır.

Sahâbe ve pek çok râvî çok dikkatli olmasına rağmen onlar da özellikle hadisin işitilmesi (semâ) ve başkasına aktarılması (edâ) arasındaki zaman uzadığında nisyan ile karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim Ebû Hureyre Hz. Peygamber'e bu konuda şikayette bulunmuş, şöyle demiştir: “Ey Allah'ın Resûlü, Ben sizden çok hadis işitiyorum ancak unutuyorum.” Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Ridâmi yay!*” buyurdu. Ben de ridâmı yaydım, iki eliyle bir şey avuçlayıp attı. Sonra: “*Topla!*” diye emretti. Ridâmı topladım. İşte ondan sonra artık hiçbir şeyi unutmadım.”²

¹ İbn Mâce, *Menâsik*, 76, (had. no:3058), II/1016-1017.

² Buhârî, *İlim*, 42, I/38.

Bu, Ebû Hureyre'nin İslâm'a geç girmesine rağmen sahâbeden en çok hadis rivâyet etmesini sağlayan en önemli sebeplerindendir. O bu alanda başkasına nasip olmayan bir pay elde etmiştir.

Yine konuyla ilgili olarak Ömer b. el-Hattâb da şöyle demektedir: “Hz. Peygamber, bizim içimizde (minber üzerinde) ayağa kalktı. Yaradılışın başlangıcından cennetliklerin kendi menzillerine, ateş ehlinin de kendi menzillerine girinceye kadar her şeyi bizlere haber verdi. Bunu ezberleyen ezberledi, unutan da unuttu.”¹

Hafıza farklılığının neden olduğu rivâyet farklılıklarının meşhur örneklerinden birisi de Cibrîl hadisidir:

1. Ömer b. el-Hattâb'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “...Bana İslâm hakkında bilgi ver!” dedi. Resûlullah şöyle buyurdu: “İslâm, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Kâbe'yi hacetmendir.” O zât: “doğru söyledin” dedi. Dedi ki: “biz buna hayret ettik, hem soruyor hem de tasdik ediyordu.” O zât dedi ki: “Bana imân hakkında bilgi ver” dedi. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman etmen, kadere, hayrına ve şerrine inanmandır.” O zât yine “doğru söyledin” dedi.²
2. Ömer'den rivâyet edildiğine göre...“İslâm: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekat vermen, hacetmen, umre yapman, cünüplükten temizlenmen, abdesti tamamlaman, ramazanda oruç tutmandır.” Dedi ki: “Eğer bunları yaparsam ben müslüman olur muyum?” “Evet” diye cevap verdi. Dedi ki: “Doğru söyledin.” Yine dedi ki: “Ey Muhammed İmân nedir?” Resûlullah şöyle buyurdu: “Allah'a, melekelerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennet ve cehenneme, mîzâna, ölümden sonra dirilişe hayır ve şerriyle kadere iman etmendir.”³
3. Ömer'den rivâyet edildiğine göre...“İmân nedir?” Resûlullah şöyle buyurdu: “Allah'a, meleklerine, cennet ve

¹ Buhârî, *Bedu'l-Halk*, 1, IV/73.

² Muslim, *İmân*, 1, (had. no:8), I/36.

³ Heysemî, *Mevâridü'z-Zamân*, İmân, I/35, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

cehenneme, ölümden sonra dirilişe ve kadere bütünüyle (hayır ve şerriyle) imân etmendir."¹

4. Yine Ömer'den rivâyet edildiğine göre: ...“İslâm nedir?” Resûlullah şöyle buyurdu: “*Namaz kılman, zekat vermen, Kâbe’yi haccetmen, ramazan ayı orucunu tutman ve cünüplükten temizlenmendir.*”²

5. Ömer'den rivâyet edildiğine göre...“*Cennete ve cehenneme, hesâba ve mîzâna inanmandır.*”³

Bu beş rivâyet aynı olay hakkında olup, mana ile rivâyetten değildir. Bu rivâyetlerde sadece lafızda değil manada da ziyâde vardır. Bu konuda -Allah en doğrusunu bilir- en doğru yorum sahâbeden bazılarının, diğerlerinin ezberlemediklerini ezberledikleri ve onlardan her birinin ezberledikleri kadarını rivâyet ettikleridir. Uzun bir hadisin ezberlenmesi çoğu kimse için kolay değildir.

Bu ziyâdeler tercih edilen görüşe göre şayet sikâ (güvenilir) râvilerden gelmiş ve söz konusu rivâyette daha güvenilir râvîlere muhalefet yoksa kabul edilir. Aksi halde bu tür rivâyetler muhaddisler tarafından merdûd ziyâdeler kapsamında değerlendirilmektedir.

K. Şüphe (Şek):

Râvînin rivâyetinde hadisin bir kısmında şüphe etmesi ve bu kısım hakkındaki şüphesini açıklamasıdır. Bu, hadis naklinde râvînin hassasiyetini ve hadislerin naklindeki güvenilirliğini gösterir.

Hadisin, râvîlerin şüpheli bir ifade kullanmadıkları başka bir varyantını bulduğumuzda şüpheli nakledilen hadis, cezm ifade edip şüphe (ifadesi) bulunmayan hadise hamledilir.

Bunun örneklerinden bazıları:

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “*Resûlullah üç mil ya da üç fersah (şüphe eden, Şu’be’dir) mesafeye gitmek üzere yola çıktığı zaman namazı iki rek’at kılar.*”⁴

Başka bir rivâyette bu tereddüt olmamış doğru olan açıklanmış, (râvînin şüphe ettiği) iki durumdan biri tercih edilmiştir. Bu durumda şüpheli rivâyet olduğu gibi bırakılır. Bu ve benzeri durumlarda ihtiyatlı olan ifadeler tercih edilir ki (o da bu rivâyette) “fersah”tır.

Târik b. Şihâb'tan rivâyet edildiğine göre (o şöyle demiştir): Yahudiler Hz. Ömer'e: “Okuduğunuz bir âyet var. Bu âyet bize inmiş olsaydı, o günü bayram yapardık” dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer:

¹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/27, II/108.

² Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/52.

³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I/319, IV/129.

⁴ Muslim, *Salâtu'l-Musâfirîn*, 12, (had. no: 691), I/481.

“Ben o âyetin indiği günü, indiği yeri, âyet indiğinde Resûlullah’ın nerede olduğunu çok iyi bilirim. Bu âyet Arafat’ta indi. Resûlullah da Arafat’ta vakfedeydi. Süfyân dedi ki: “Rivâyette ‘cuma günü’ ifadesinin olup olmadığından şüphe ediyorum.”¹

Süfyân’ın dışındaki diğer râvîler Süfyân’ın şüphe ettiği: “Resûlullah’a Arafat’ta cuma gününde indi” ifadesini cezmen (şüphe bulunmadan) nakletmişlerdir.²

Aynı şekilde bunun örneklerinden birisi de Sehl b. Sa’d’ın şu rivâyetidir: “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Ümmetinden yetmiş bin veya yedi yüz bin kişi cennete girecektir -ikisinden birinde şüphe etmiştir- Bunlar birbirlerine tutunmuş olarak, ilkleri sonrakileri ile beraber cennete girerler. Onların yüzleri dolunay gecesindeki ay gibidir.*”³

Bu rivâyette de râvî (hadiste zikredilen) sayı hakkında şüpheye düşmüştür. Ancak bu sayı başka bir rivâyette şüphe olmayan ifadelerle aktarılmıştır. Nitekim İbn Abbâs, Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “*Bana ümmetler arzolundu...Bunlar cennetin yetmiş bin kişilik öncüleridir. Onlar hesap ve azap görmeden cennete gireceklerdir.*”⁴

Böyle bir durumda cezm bulunan rivâyet, şüphe ifadeleri bulunan ve kesinlik (cezm) arzetmeyen rivâyetlere tercih edilmiştir.

L. Râvî Hataları:

Her râvide hata görülebilir. Ancak hafızası kötü olan râvînin hataları çok, sika râvînin hataları ise daha azdır. Râvî hataları birkaç şekilde ortaya çıkar. Bunların en önemlileri şunlardır:

a) Hadiste Kalb:

Bunun örneği şu hadistir:

Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Yedi sınıf insan vardır ki Allah, kendi gölgesinden başka gölge olmayan günde onları gölgesi altında gölgelendirecektir. (Bunlar):...Sol elinin verdiği sağ eli bilmeyecek derecede gizli sadaka veren kimsedir...*”⁵

Hadis kaynaklarında bilinen sahih rivâyet ise şu şekildedir:

Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Yedi sınıf İnsan vardır ki Allah onları kendi gölgesinden başka gölge olmayan günde, gölgesi altında*

¹ Muslim, *Tefsîr*, 3, (had. no: 3017), III/2312.

² Muslim, *Tefsîr*, 3, (had. no: 3017), III/2312.

³ Buhârî, *Rikâk*, 50, VII/199.

⁴ Buhârî, *Rikâk*, 50, VII/199.

⁵ Muslim, *Zekât*, 91, (had. no: 1031), I/715.

gölgelendirecektir: (Bunlar):...Sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek derecede gizli sadaka veren kimsedir... ”¹

Birinci rivâyet “maklûb”tur.² Sadaka sol el ile değil sağ el ile verilir.

b) İdrâc:

Bunun örneği İbn Mesud’un şu hadisidir: “... Şüphesiz sizden birinizin yaratılışı annesinin karnında kırk günde (nutfe) toplanır...”³

“Nutfe” kelimesi, “müdreç”tir. Söz konusu kelime hadis kaynaklarındaki hiçbir rivâyette mevcut değildir.⁴ Ancak Nevevî’nin *Kırk Hadis Şerhi*’nin dördüncü hadisinde olduğu gibi geç dönem bazı kaynaklarda yer almıştır. Öyle görünüyor ki Nevevî, “nutfe” kelimesini, ilk kırk günü izâh etmek, tefsir etmek ve isimlendirmek için kullanmış ancak bazı kimseler bunun hadisten olduğunu zannetmişlerdir. Halbuki bu kelime hadisin aslından olmayıp, sonradan ilave edilmiş “müdreç” bir kelimedir.

c) Tashîf:

Bunun örneği şu hadistir: “Her kim Ramazan orucunu tutar, sonra buna Şevval ayından bir şey (شيئا) eklerse bütün yıl oruç tutmuş gibi olur.”⁵

Sahih olanı şu şekildedir: “...sonra buna Şevval ayından altı (ستة) günü eklerse, bütün sene oruç tutmuş gibi olur.”⁶

d) Şâz (Şuzûz):

Bunun örneği şu hadistir: Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre o Resûlullah’ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Biriniz sabah (namazın) dan önce iki rek’at namaz kılarsa sağ tarafına yatıp uzansın.”⁷

Beyhakî şöyle demiştir: “Abdulvâhid bu hadiste birçok kimseye muhalefet etmiştir. Çünkü pek çok kimse bunu Resûlullah’ın sözü olarak değil, fiili olarak rivâyet etmiştir.”⁸

e) Manâ ile Rivâyette Hata:

Bunun örneği şu hadistir: Abdullah b. Mes’ud’dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah’a (s.a.v.): ‘Hangi amel

¹ Buhârî, *Ezân*, 36, I/160-161.

² Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, Dâru’s-Seâde, Mısır, I/292.

³ Nevevî, *Erbaûne’n-Neveviyye*, 4. Hadis.

⁴ Buhârî, *Tevhîd*, 28, VIII/187-188; Muslim, *Kader*, 1, (had. no: 2643), III/2036.

⁵ Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, II/194.

⁶ Muslim, *Siyâm*, 204, (had. no: 1164), I/822.

⁷ Ebû Dâvûd, *Tatavvu’*, 4, (had. no: 1261), II/47.

⁸ Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I/235.

daha faziletlidir?’ diye sorduğumda; “İlk vaktinde kılınan namaz.” şeklinde cevap vermiştir.¹

Hadisi Şu’be’den nakledenler rivâyetin “الصلاة على وقتها” lafzı üzerinde ittifak etmişlerdir.² Onlardan bir kısmı ise aynı rivâyeti “في اول وقتها” lafzıyla aktarmışlardır. İbn Hacer konuya ilişkin şu açıklamayı yapmaktadır: “Rivâyeti bu şekilde nakledenler manânın aynı olduğunu zannetmişlerdir.”³

Yukarıda geçen tüm bu durumlarda hadis rivâyetleri farklılaşmaktadır. Bunların hepsini bir tek sebepte toplamak mümkündür ki bu da râvi hatasıdır. Bununla birlikte muhaddislerin rivâyetlerin bir kısmında bulunan bu hataları ortaya çıkarmak için kapsamlı çabaları, çeşitli yöntemleri ve sahih rivâyetlere arz etme yöntemleri vardır.

Bu tür rivâyet farklılıklarının kabul edilmeyeceği hakkında herhangi bir şüphe yoktur. Hatalı olarak nakledilen rivâyetler reddedilir, sahih rivâyetler kabul edilir. Rivâyetlerin (hatalı olanlarının) diğerlerinden ayırt edilmesi konusunda bir sıkıntı bulunuyorsa bu durumda söz konusu rivâyetler “muzdarip” olarak kabul edilir ki bu da “zayıf” hadisler içerisinde mütalaa edilir.

Sonuç

Rivâyet farklılıkları sorununu izah edip, sebeplerinin izini sürdükten sonra araştırmadan ortaya çıkan sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Hadis metinlerindeki rivâyet farklılıkları haberlerin ve rivâyetlerin naklinde doğal ve var olan bir olgudur. Bu durumu hadis râvilerinin zaptının bulunmadığına delil olarak göstermek mümkün değildir.
2. Bu rivâyet farklılıklarına dair; yapılması emredilen uygulama şeklinin farklılığı, tariklerinin çeşitliliği, bazı hükümlerin neshi, muhatapların durumlarının farklılığı gibi sebeplerin bir çoğu, İslâm şeriatının doğasına uygun olma hedefine yöneliktir.
3. Hadis rivâyetlerinin farklılığı fikhî ve içtihadî ürün çıkarma çemberinin genişlemesine katkıda bulunmuş, şeriatın maksatlarına ve rûhuna uyumlu olanı rivâyetlerden alabilmeleri için müctehidlerin önüne alan açmıştır.

¹ el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Mustedrek*, I/189.

² Buhârî, *Mevâkîtu’s-Salât*, 5, I/134.

³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II/10.

4. Hadislerdeki rivâyet farklılıkları, muhtelifu'l-hadisten sayılmaz. Her ne kadar aralarında bir takım ilişkiler varsa da birbirlerinden farklıdır.
5. Hadis rivâyetlerinin farklı olması hadislerin lafzen rivâyet edilmediğini göstermez. Bu konuda aslolan manâ ile rivâyet edildiği tespit edilmedikçe, hadislerin lafızla rivâyet edildiğidir. Manâ ile rivâyet rivâyet farklılığına dair tüm sebeplerden sadece birisidir.
6. Rivâyet farklılığında aslolan söz konusu rivâyetlerin Hz. Peygamber'den muhtelif lafızlarla gelmesidir. Ancak olayın tek olduğu tespit edilirse rivâyetin farklı olmaması gerekir.
7. Hz. Peygamber'den kaynaklanan hadis rivâyetlerinin farklılığı her durumda makbuldür. Râvîlerden kaynaklanan rivâyet farklılığı ise râvînin hatasıyla ilgili olmadıkça makbuldür.
Allah Teâlâ en iyi bilendir.
Hamd, üzerimizdeki sâlih nimetleri tamamlayan Allah'adır.

KAYNAKLAR

1. Nevevî, *el-Erbaûne'n-Neveviyye*, (Dördüncü Hadis).
2. Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, Dâru's-Seâde, Mısır.
3. Tirmizî, *el-Câmi'*, Dâru'l-Fikr.
4. İbn Mâce, *Sunen-i İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî-İsâ el-Halebî).
5. Ebû Dâvûd, *Sunen-i Ebî Dâvûd*, (thk. Mustafa el-Halebî), 1952.
6. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Fethû'l-Bârî hâmişiyle birlikte), (Muhammed Fuad Abdalbâkî'nin numaralandırmasıyla), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
7. Muslim, *Sahîhu Muslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî-İsâ el-Halebî).
8. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
9. el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Mustedrek*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî.
10. Ahmed. B. Hanbel, *Musned*, Dâru'l-Fikr.
11. Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
12. Heysemî, *Mevâridü'z-Zemân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

Tercümede Hadisler İçin Kullanılan Kaynaklar:

Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sunen*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *Sahîhu Muslim*, I-III, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sunen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.